

Tussen scholastiek en humanisme: Maarten van Dorp, Desiderius Erasmus en Thomas More

Christophe Geudens en Demmy Verbekeⁱ

Tijdens de zomer van 1519 verscheen in Parijs bij Cornad Resch de *Dialogus bilinguium ac trilinguium* van de Duitse humanist Wilhelm Nesen, een satirische dialoog tussen mensen met twee en mensen met drie tongen.ⁱⁱ De *bilingues* uit de titel refereren aan de fractie van scholastieke theologen, die met de ene tong iets loven, maar met de andere hetzelfde bekritisieren. De *trilingues*, voorgesteld als de partij van de muzen, zijn de aanhangers van Erasmus, gekarakteriseerd door hun enthousiasme voor de studie van de drie ‘heilige talen’ Latijn, Grieks en Hebreeuws. Het wordt voor de goede verstaander snel duidelijk dat Nesen de conservatieve theologische faculteit van de Universiteit van Leuven – de stad waar hij in de zomer van 1519 verbleef – en haar verzet tegen de humanistisch-filologische benadering van bijbelstudie op de korrel neemt. Een van de figuren in de dialoog is Phenacus (naar het Griekse woord φέναξ, i.e. de bedrieger, de leugenaar), een hypocriet die pretendeert tot de partij van de muzen te behoren, maar in werkelijkheid daaraan veel schade toebrengt. Nesen beschrijft hem als volgt:

MERCURIUS: ‘Zie je die man daar, met die loensende blik, die zijn voorganger aanklampt?’

POMPONIVS: ‘Ik zie hem. Wat is de naam van die godheid?’

MERCURIUS: ‘Dat is Phenacus [...]. Hij ziet er wel charmant uit, maar eigenlijk is het een immense lastpak die overal problemen veroorzaakt voor de Gratiën en de Muzen. Hij deed zich eerst voor als een medestander van de Muzen, alleen maar om hen vervolgens, als een verrader, nog meer schade toe te kunnen brengen.

Maarten van Dorp: Godgeleerde en filoloog

De figuur Phenacus wordt unaniem geïdentificeerd als Maarten van Dorp alias Martinus Dorpius, die in 1485 in Naaldwijk bij Den Haag werd geboren en op 31 mei 1525 in Leuven overleed. Maarten, zoon van Bartholomaeus van Dorp, rentmeester van de abdij van Egmond en kanselier en wethouder in Den Haag, kreeg thuis zijn eerste onderricht in de letteren, gevolgd door scholing in Utrecht. Op 4 december 1501 schreef hij zich in aan de Leuvense universiteit.ⁱⁱⁱ Dat impliceerde dat hij eerst gedurende zo’n twee jaar studeerde aan de faculteit der *artes*, waar iedere student werd geacht zijn universitaire opleiding aan te vatten met een inleiding tot – vooral – de aristotelische logica en fysica; eens het diploma van *magister artium* behaald, konden de jongelingen zich verder specialiseren aan de faculteiten van Kerkelijk of Canoniek Recht, Geneeskunde of Theologie.^{iv}

Dorp verbleef tijdens zijn periode als *artista* voor onderricht en onderdak aan de Pedagogie van de Lelie, één van de vier Colleges die de Artesfaculteit rijk was. Destijds stond dit college reeds bekend als verzamelpaats van geleerden die op vlak van onderwijs sympathiseerden met de nieuwe humanistische ideeën. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Erasmus, vaak omschreven als ‘Prins der Humanisten’, aan de Lelie verbleef toen hij in de Dijlestad vertoefde in de jaren 1502-1503. Wellicht gaat het eerste contact tussen Dorp en Erasmus terug op uitgerend dit verblijf.

Dorp promoveerde tot *magister artium* op 2 april 1504, waarna hij als docent werd aangesteld in de Artesfaculteit. De eerstvolgende jaren onderrichte hij jongelingen in de Latijnse literatuur en logica, terwijl hijzelf zich toelegde op de studie van de theologie. Zijn traditionele, scholastieke benadering van logica tijdens deze periode valt te reconstrueren aan de hand van zijn *Oratio in laudem Aristotelis* (1510) en zijn handboek *Introductio facilis ad Aristotelis libros Logicae intelligendos* (1512).^v Opmerkelijk

genoeg stond hij tijdens dezelfde periode ook bekend als een voorstander van de humanistische benadering van letterkunde: hij bracht de antieke comici Plautus en Terentius terug binnen in het Latijnse onderwijs, componeerde zelf een dialoog over de verleiding van Hercules in antieke geest^{vi} (1514) en werkte mee aan de uitgave van de literaire nalatenschap van de beroemde humanist Rudolf Agricola († 1485).^{vii}

Dorp kreeg zelfs de Leuvense leerstoel in de *poetica* aangeboden, maar weigerde dit aanbod om in plaats daarvan een carrière in de theologie uit te bouwen – vooral, zoals hij in 1512 aangaf in een brief aan Gerard Geldenhouwer (zie hierna), omdat hij geen (financiële) toekomst zag in de literatuur. Op 27 juni 1510 werd hij als docent toegelaten tot de faculteit van de theologie, waar hij in 1515, op de leeftijd van bijna dertig jaar, werd aangesteld als hoogleraar. Cecilia Asso – en zij niet alleen – vermoedt dat aan die aanstelling de voorwaarde was verbonden dat hij zich distantieerde van de humanistische bellettrie.^{viii} Hoe het ook zij, Dorp groeide uit tot een van de meest vooraanstaande professoren van de theologiefaculteit, die in deze periode vooral bekend stond omwille van haar oppositie tegen Luther en Erasmus (deze laatste werd immers in de jaren 1520 vaak onterecht gezien als aanhanger van de lutherse zaak). Aldus werd Dorp, althans in de ogen van veel van zijn tijdgenoten, aangezien als een van de symbolen van (scholastieke) behoudsgezindheid tegen de reformatorische ideeën en humanistische vernieuwing. Het is in deze context dat Nesens zeer negatieve portret van Dorp gelezen moet worden.

Dorp en Erasmus' *Lof der Zotheid*

De levensschets van Dorp geeft al aan dat het verkeerd is hem af te schilderen als een overtuigde tegenstander van het humanistische streven, zeker in de periode vóór zijn aanstelling in 1515. Gezien zijn literaire productie en levensloop lijkt Dorp eerder een weifelende figuur, balancerend tussen (financieel) pragmatisme en sympathie voor de letteren. De eerste neiging dreef hem in de richting van scholastieke theologie, de tweede in de richting van het Erasmiaanse humanisme.^{ix}

Beide denkrichtingen kwamen echter radicaal in conflict over de correcte methode bij het bedrijven van theologie. Waar scholastieke theologen zwoeren bij een dialectisch-logische methode als basis voor Bijbelexegese, gebaseerd op een grondige kennis van de aristotelische syllogistiek en eigentijdse ontwikkelingen op vlak van termlogica (de zgn. *logica moderna*), bepleitte Erasmus het primaat van de filologische methode: de theoloog diende geschoold te zijn in de antieke letterkunde en beslagen in het Grieks, Latijn en Hebreeuws (de drie 'Heilige Talen'). Enkel een grondige studie van de Bijbeltekst zelf leidde volgens hem naar kennis van het goddelijke – *ad fontes*, 'naar de bron', was dan ook zijn devies.^x Hierboven is reeds aangehaald hoe Dorp in feite at van beide tafels: bedrevenheid in het scholastieke redeneren – volgens zijn biograaf Gerard Morinck^{xi} was hij de beste dialecticus van Leuven – combineerde hij met een grondige kennis van de Latijnse filologie. In 1514 kwamen deze twee denkrichtingen echter grondig met elkaar in conflict, toen Dorp met Erasmus een verhitte discussie uitvocht over het primaat van de humanistisch-filologische of scholastieke benadering van de Heilige Schrift. Pas na tussenkomst van Thomas More een jaar later zouden de gemoederen bedaren.^{xii}

In de zomer van 1514 leek er nochtans geen vuiltje aan de lucht. Dorp en Erasmus ontmoetten elkaar nogmaals in Leuven en de laatste vroeg aan de eerste om toe te zien op het drukproces van zijn uitgave van de *Disticha Catonis*, een laatantieke collectie van moraliserende zegswijzen. Maar kort nadat deze editie in september 1514 door Dirk Martens in Leuven was gedrukt, schreef Dorp een brief aan Erasmus waarin hij zich scherp uitliet over diens theologische programma.^{xiii}

Een eerste punt van kritiek betrof Erasmus' *Laus stultitiae* [Lof der Zotheid], de satire die hij in 1509 schreef en die in 1511 verscheen bij Gilles de Gourmont in Parijs. Dorp is niet gediend van het negatieve beeld dat in dit werk wordt opgehangen van scholastieke theologen: de Leuvense theologiefaculteit voelt zich kennelijk aangevallen en Dorp raadt Erasmus dringend aan om de plooiën glad te strijken door de compositie van een 'Lof der Wijsheid'. In *Laus stultitiae* steekt Zotheid namelijk de draak met de

logische proposities, paradoxen en nodeloos gecompliceerde syllogismen die theologen aanvoeren bij hun debatten. Wanneer hun echter iets gevraagd wordt met betrekking tot de christelijke ethiek en moraal – voor Erasmus steeds de basis van het religieuze leven –, blijven zij stevast het antwoord schuldig. Meer dan op kennis is hun autoriteit bij het publiek van ongeschoolde leken gebaseerd op de totale onverstaanbaarheid van hun woorden; hun publieke gebeden en prediking zijn lachwekkend eerder dan inspirerend.^{xiv} Erasmus, zelf doctor in de theologie sinds 1506, noemt doorheen zijn discours niemand bij name. Maar misschien juist omdat zijn schets dermate algemeen was, was het makkelijk voor de Leuvense theologen om zich te identificeren met de karikaturale personages die Zotheid aanvoerde.

Dorp en Erasmus' *Novum instrumentum*

Een tweede en veel meer belangwekkend punt van kritiek betrof Erasmus' geplande revisie en kritische uitgave van het Nieuwe Testament, een project dat hij in 1516 voltooide met de publicatie van zijn *Novum Instrumentum* (gedrukt in Bazel door Johann Froben). Het reviseren van de Vulgaattekst, of beter, het aftoetsen van de Latijnse tekst aan de Griekse handschriften, was in die tijd ongekend en daarom erg controversieel. Dorp was met zijn brief van september 1514 de eerste die het aandurfde om Erasmus openlijk aan te manen om af te zien van zijn plannen; zijn kritiek zou het begin vormen van een lange reeks van controverses rond Erasmus' methodisch-theologische principes die zou voortduren tot ver in de jaren 1520.

Erasmus' intentie om de Vulgaattekst te voorzien van emendaties was volkomen overbodig, zo stelde Dorp. Hieronymus' standaardversie was immers wars van enige dwaling en genoot bovendien de algehele goedkeuring van de Heilige Stoel. De circulatie van een tweede, niet-geautoriseerde versie zou het pauselijke gezag onnodig in het gedrang brengen en tevens een bedreiging vormen voor de vrede binnen de christelijke gemeenschap. Voorts uitte Dorp zijn twijfels over de betrouwbaarheid van de Griekse handschriftelijke traditie, een hoeksteen binnen Erasmus' streven naar een authentieke Bijbeltekst. Door de talrijke schisma's en dwalingen die zich doorheen de geschiedenis hadden afgespeeld in de Griekse Kerk waren deze handschriften immers gecorrumpeerd, aldus Dorp. Het grondvesten van een Bijbeltekst op deze Griekse getuigen zou dan ook catastrofale gevolgen hebben voor de rooms-katholieke orthodoxie.

In september 1514, ten tijde van Dorps schrijven, verbleef Erasmus in Bazel en pas in het voorjaar van 1515, na zijn terugkeer naar Antwerpen, kreeg hij de brief onder ogen. Naar alle waarschijnlijkheid was Dorps kritiek toen reeds algemeen gekend in Leuvense kringen en daarbuiten.^{xv} Erasmus' reactie was er één van totale verrassing. Mede door zijn participatie in het uitgeven van de werken van Rudolf Agricola stond Dorp tot dan toe immers bekend als een vurige voorvechter van de humanistische zaak en Erasmus had allicht verondersteld dat hij ook gewonnen was voor een humanistisch-filologische benadering van de Schrift.

Erasmus vermoedde dan ook dat Dorp, destijds nog geen doctor in de theologie, eerder fungeerde als spreekbuis van de conservatieve fractie van Leuvense theologen – en vooral van Jean Briart van Ath, het hoofd van de theologiefaculteit – dan dat hij uiting gaf aan zijn eigen ideeën. In de loop van maart 1515 diende Erasmus Dorp wellicht van antwoord met een eerste brief, die ons echter niet is overgeleverd. In mei 1515 liet hij zijn eerste, persoonlijke respons volgen door een officiële repliek, die bestaat uit een copieuze en programmatische apologie voor de humanistische benadering van de Schrift en beschouwd kan worden als blauwdruk van zijn voorwoord bij het *Novum Instrumentum* van een jaar later.^{xvi} De brief ging quasi onmiddellijk ter perse bij Johann Froben in Bazel, wat zeker heeft bijgedragen tot het publieke karakter dat het dispuut op dat ogenblik reeds had verkregen.^{xvii} Na deze eerste editie van augustus 1515 werd de apologie in oktober van datzelfde jaar samen met de brief van Dorp en Erasmus' commentaar bij het eerste hoofdstuk van de oudtestamentische psalmen uitgegeven

door Dirk Martens^{xviii}, die bij het redigeren daarvan werd bijgestaan door niemand minder dan Dorp – een erg opmerkelijke bijzonderheid die inderdaad vragen doet rijzen over de algehele sérieux van het dispuut.^{xix}

Dorp en Erasmus over scholastieke theologie

Erasmus betoogde dat hij iedere persoonlijke aanval steeds had geschuwd: zijn opzet was al lachend de waarheid te vertellen, niet om te kwetsen, maar om de maatschappij een spiegel voor te houden. Hij had derhalve geen enkele intentie om de ware theologie te bekritisieren; zijn *Lof der Zotheid* is niet meer dan een literaire satire, onder meer gericht tegen de uitwassen van de scholastieke pseudo-theologie. Terwijl Dorp in zijn brief niet expliciet had gerefereerd aan de dialectische scholastieke methode, snijdt Erasmus in zijn repliek deze thematiek wel aan. In eloquente bewoording bepleit hij hoe de crisis waarin de toenmalige theologie in zijn ogen verkeerde volkomen te wijten was aan de logisch-dialectische (naar zijn mening ‘sofistische’) funderingen waarop het hele theologische bestel rustte – niet zomaar stelt hij zich de retorische vraag wat Christus en Aristoteles in godsnaam met elkaar gemeenschappelijk hebben.^{xx} Hiermee samenhangend spoort Erasmus, overtuigd van het ideaal van de theoloog als *vir trilinguis*, Dorp aan om de studie van het Grieks aan te vatten.

De Leuvense drukker Dirk Martens, bij wie Dorp op dat ogenblik actief was als corrector, wierp mogelijk nog wat extra olie op het vuur. Op 13 juni 1515 voltooide hij een editie van de *Satyrae octo ad verae religionis cultores* – een collectie satiren van de hand van Gerard Geldenhouwer, Gelders humanist uit de school van Alexander Hegius – waarin hij tevens de reeds aangehaalde brief uit 1512 van Dorp aan de auteur afdruckte.^{xxi} Daarin gaf Dorp uiting aan zijn bewondering voor de satiren van Geldenhouwer, maar Martens’ intentie zou wel eens verder kunnen reiken dan louter het propageren van een boek door middel van een steunbetuiging van een geleerde met een zekere naam en faam. Allicht dient het afdrucken van deze brief ook gelezen te worden als een signaal van Martens (en/of Geldenhouwer) aan Dorp (en de lezer) over de controverse met Erasmus. In zijn brief gaf Dorp immers aan in het verleden meer begaan te zijn geweest met literatuur, maar dat hij nu de overstap naar godgeleerdheid gemaakt had omdat hij van oordeel was dat een dergelijke keuze hem meer (geldelijke) steun zou opleveren. Dat Dorp zich nu zou voorstellen als een rechtgeaarde, traditionele theoloog, ging dus voor Martens, Geldenhouwer en Erasmus te ver.

Dorp reageerde eind augustus 1515 gepikeerd, allicht geïnspireerd door zijn min of meer gelijktijdige benoeming tot professor in de (scholastieke) theologie.^{xxii} Hij weigert te aanvaarden dat, op vlak van Bijbelstudie, (theologisch niet onderlegde) filologen evenveel recht van spreken zouden hebben als theologen. Hij kan het niet nalaten om te wijzen op de hypocrisie van Erasmus om de rijkdom van geestelijken te bekritisieren, maar tegelijkertijd wel te genieten van het mecenaat van wereldse bisschoppen. Tevens voert hij tal van argumenten aan tegen Erasmus’ verwerpen van de dialectische methode. Het staat immers vast dat theologen als Thomas van Aquino, Bonaventura en vele anderen – allen doorkneed in de aristotelische logica – erg veel hebben betekend voor de ontwikkeling van de theologie als discipline. Bovendien is het zo dat bedrevenheid in het dialectisch disputeren ook reeds door de kerkvaders, naar de mening van Erasmus de vaandeldragers van het ware christelijke geloof, werd gezien als onontbeerlijk voor eenieder die zichzelf als theoloog wilde profileren.

Dorp grijpt met andere woorden terug naar die intellectuele traditie waarop het humanisme haar eigen rehabilitering van het christelijke geloof en Bijbelstudie wilde grondvesten. Erasmus wordt hier bestreden met zijn eigen wapens. Dorp gaat echter nog een stap verder: Erasmus, zo stelt hij, kent sofistiek noch logica, en kan dus geen onderscheid maken tussen de twee. In feite komt Dorps argument erop neer dat Erasmus vanuit zijn onwetendheid sofistiek en logica eenvoudigweg aan elkaar gelijkstelt: wat in werkelijkheid de meest zuivere dialectiek is (en dan ook terecht aan de grondslag ligt van de

theologie als discipline) wordt door Erasmus verkeerdelijk geïnterpreteerd als een geheel aan nietszeggende drogredeneringen.

Thomas Mores interventie

Voor zover we kunnen oordelen, ging Erasmus niet in op Dorps repliek. Rond deze tijd maakt echter de derde protagonist zijn opwachting: de Engelse humanist Thomas More. Hij was door zijn broodheer Hendrik VIII op diplomatieke missie gezonden naar de Lage Landen en diende in oktober 1515 vanuit Brugge Dorp van antwoord.^{xxiii} Erasmus en More hadden elkaar in juni van het jaar 1515 in Brugge ontmoet, wellicht vlak nadat Erasmus zijn repliek aan Dorp had geschreven. Naar alle waarschijnlijkheid bracht Erasmus More toen op de hoogte van de strubbelingen met de Leuvense godgeleerde. More besloot zelf de pen ter hand te nemen. Resultaat was een brieftraktaat van formaat dat terecht beschouwd wordt als een ‘manifest van het christelijke humanisme’.^{xxiv}

Hoewel gericht tot de Leuvense theoloog wordt de particulariteit van diens discussie met Erasmus makkelijk overstegen: More biedt een systematische en heldere uiteenzetting – volgens sommige onderzoekers de eerste vanuit humanistische hoek^{xxv} – over het *trivium* en de onderlinge verhoudingen tussen de disciplines grammatica, dialectiek en retoriek. Waar in de scholastieke traditie retoriek en zeker grammatica niet meer waren dan verplichte *praeambula*, een noodzakelijk kwaad dat men moest doorlopen vooraleer men de studie van de dialectiek kon aanvatten, worden bij More grammatica en dialectiek gereduceerd tot propedeuses van de retoriek. Dat doet hij in de geest van Lorenzo Valla, Italiaans humanist en polemist, die met zijn *Dialecticae disputationes* (laatste redactie uit 1457, maar voor het eerst gedrukt tussen 1496 en 1500) het Quintiliaanse model van de redenaar als universele geleerde had geïntroduceerd in het intellectuele discours van zijn tijd.^{xxvi}

More maakt onder meer korte metten met uitspattingen zoals de grammatica van de laatscholastieke modisten, waar elementaire taalstudie steeds was verweven met noties van logisch-metafysische aard en waar de duidelijke aflijning van disciplines – een erg belangrijk punt binnen de humanistische pedagogie – met andere woorden niet werd gerespecteerd. Op vlak van dialectiek staat More een ‘gezuiverde’ vorm van aristotelische logica voor, waarbij de Stagiriet wordt ontdaan van laat-middeleeuwse interpretaties. Getrouw aan de humanistische *ad fontes*-benadering beargumenteert More dan ook dat kennis van het Grieks absoluut noodzakelijk is voor de rehabilitering van de dialectiek als discipline. In diezelfde lijn werpt More zich eveneens op als verdediger van de erasmiaanse theologie: hij breekt een lans voor de humanistische benadering van de Heilige Schrift en een filologische vorming van de theoloog (naar het paradigma van de redenaar als universele geleerde). Dat laatste gaat ten koste van de dialectische scholing die Dorp in zijn brieven aan Erasmus propageerde.

De originaliteit van zijn compositie ten spijt verkoos More om de verdere verspreiding van zijn brief aan Dorp te onderdrukken, toen hij had vernomen dat de plooiën tussen Dorp en Erasmus in oktober 1515 waren gladgestreken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het traktaat pas in 1563 voor het eerst werd gedrukt, lang na de dood van beide hoofdrolspelers. Samen met onder meer de *Utopia*, een aantal puntichten en vertalingen uit het Grieks, werd ook Mores *Epistola ad Dorpium* opgenomen in de editie van zijn *Lucubrationes*, te Bazel verschenen bij Nicolaus Episcopus.^{xxvii}

Dat impliceert echter allerm minst dat Mores uiteenzetting zonder navolging zou zijn gebleven. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Juan Luis Vives zijn *Adversus pseudodialecticos* (1519), een manifest tegen de degeneratie van de dialectiek, grotendeels geïnspireerd op Mores *Epistola ad Dorpium*, zoals de Engelse humanist zelf ietwat verwonderd opmerkt in een brief aan Erasmus van mei 1520.^{xxviii}

Dorps ommekeer

More maakte met zijn schrijven kennelijk een diepe indruk op Dorp, die zijn mening totaal herziet. Een eerste teken daarvan is allicht reeds te merken in de uitgave van Erasmus' *Enarratio in primum psalmum* door Dirk Martens in oktober 1515, die naar alle waarschijnlijkheid met instemming van Dorp verscheen voor de Leuvense studenten theologie. Als appendix bij Erasmus' commentaar drukte Martens eveneens de eerste brief van Dorp alsook de repliek van Erasmus, maar niet Dorps tweede brief: aldus lijkt Dorp het laatste woord aan Erasmus te geven.

Dorp zelf gaf een klein jaar later publiekelijk uiting aan zijn vernieuwde loyaliteit ten aanzien van de humanistische zaak. In juli 1516 hield de zojuist aangestelde professor theologie een inaugurale rede op de nieuwtestamentische brieven van Paulus, die tevens het onderwerp zouden vormen voor zijn lessen van de daaropvolgende maanden.^{xxix} Veel meer dan een discussie van Paulus' *Brieven* behelst de rede echter een eloquent pleidooi voor de erasmiaanse theologie. Steunend op talrijke verwijzingen naar de kerkvaders (Augustinus, Hieronymus en Ambrosius in het bijzonder) beargumenteert Dorp het primaat van de filologische methode bij de Bijbelstudie. Hij beklemtoont de noodzaak van emendatie van de Vulgaattekst en bepleit een synthese tussen retoriek en theologie (verpersoonlijkt in de figuur van Paulus). Wanneer Dorp in 1519 de rede herwerkt voor publicatie, stelt hij uitdrukkelijk dat zijn ideeën over de funderingen van de theologie als discipline waren ingegeven door het betoog van Thomas More in diens brieftraktaat uit oktober 1515.^{xxx}

Dorps positie in zijn inaugurale rede is echter radicaal tegengesteld aan wat hij als spreekbuis van de Leuvense theologiefaculteit schreef ten tijde van zijn controverse met Erasmus. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de Leuvense theologen allerminst waren ingenomen met Dorps flirten met humanistisch-theologisch gedachtegoed. Op 30 september 1516 werd hem het regentschap ontnomen, ofwel het recht om gedurende het volgende academiejahr te doceren aan de faculteit. Dorp haastte zich om de controverse in de kiem te smoren, daarbij geassisteerd door Erasmus, die Jean Briart, hoofd van de Leuvense godgeleerden, op andere gedachten wist te brengen. De rust was geen al te lange duur beschoren. Toen Dorp in september 1519 een gereviseerde versie van de rede liet drukken bij Michael Hillen in Antwerpen^{xxxi} (met herdrukken in januari en maart 1520 bij Froben in Bazel), was de algemene teneur van eerder latente oppositie tegen Erasmus' programma van Bijbels humanisme omgeslagen naar openlijke vijandigheid. In Wittenberg had Luther de Reformatie op gang getrapt; in Leuven zelf werd het *Collegium Trilingue* beschouwd als een bolwerk van humanistische theologie (of een aanzet daartoe), en dus een doorn in het oog van de conservatieve theologische faculteit.^{xxxii} Dorp raakte opnieuw verzeild in een controverse met de Leuvense theologen en werd dit keer zelfs beticht van lutheraanse sympathieën. De discussie met Erasmus dateerde inmiddels van zes jaar terug, maar de nasleep ervan en de nieuwe precaire situatie waarin hij verkeerde noopte hem tot het schrijven van een (evenwel niet gepubliceerde) *Oratiunculae meae apologia* in 1521, een brief gericht aan zijn patroon Meinard Man, abt van de abdij te Egmond.^{xxxiii}

Dorp tussen scholastiek en humanisme

Het verloop van het dispuut tussen Dorp, Erasmus en More, en de daaropvolgende geschriften van Dorp geven aan dat het uiterst moeilijk (zo niet onmogelijk) is om hem te oormerken als 'humanist' dan wel 'scholasticus'. Zijn eigen tijdgenoten gaven reeds duidelijk blijk van hun onvermogen om hem te vertrouwen als een medestander en ook in de recente literatuur lopen de meningen sterk uiteen. Zo betitelt Erasmus zijn Leuvense collega als een uitzonderlijk eierzuchtig persoon die labieler is dan eender welke vrouw.^{xxxiv} Veit Amerbach, Duits lutheraan, noemt Dorp zeer geleerd, maar 'veranderlijker dan een kameleon', zodat hij de ene keer de *bonae litterae* liefheeft en ze de andere keer haat.^{xxxv} De Zwitserse theoloog Huldrych Zwingli, ten slotte, bestempelt hem als 'wendbaarder dan de laars van een acteur'^{xxxvi}, eveneens verwijzend naar zijn weinig standvastige levensloop.^{xxxvii}

In de secundaire literatuur zien we eenzelfde frustratie terugkeren om Dorp in te delen in het traditionele-scholastieke dan wel het vooruitstrevende-humanistische kamp. Henry De Vocht, Jozef IJsewijn en Erika Rummel schetsen hem als een onmondige humanist, die eerst (onder druk van zijn scholastieke collega's en omwille van materiële redenen) de kant kiest van de scholastieke traditie, om daarna toch (mede overtuigd door Erasmus en More) de kaart te trekken van de humanistische partij.^{xxxviii} Andere onderzoekers, zoals André Prévost, Richard Sylvester en Cecilia Asso, focussen daarentegen op zijn (oorspronkelijke) weerstand tegen een humanistische vorm van Bijbelstudie en zien hem als starre verdediger van de traditie.^{xxxix} Jerry Bentley, tot slot, concludeert net het tegenovergestelde en omschrijft Dorp in lyrische termen als 'the first serious, promising proponent of humanist biblical studies'.^{xl}

Wij menen een evolutie in het denken van Dorp waar te nemen. Het staat vast dat hij aanvankelijk overtuigd was van de pedagogische waarde van een humanistische benadering van de letterkunde – een assertie die wordt bewezen door zowel zijn eigen literaire productie als de verscheidene lofprijzingen op zijn kunnen geschreven door zijn relaties binnen de Leuvense humanistische kringen. Initieel was Dorp echter geen filoloog in hart en nieren, zoals een Erasmus dat wel was: Dorp, door en door thuis in de labyrinten van de aristotelische syllogistiek, was wellicht oprecht overtuigd van de meerwaarde van een scholastieke scholing op vlak van godgeleerdheid. Pas na zijn dispuut met Erasmus en More geraakte hij overtuigd dat ook Bijbelstudie een humanistische benadering behoeft, en maakte zijn initiële verzet plaats voor een uitgesproken steun. Deze interpretatie is consistent met de levensschets die Gerard Morinck in 1526, vlak na de dood van Dorp, van zijn leermeester opstelde.^{xli} Diezelfde ideeën komen bovendien eveneens naar voren uit de brieven die hij in zijn laatste levensjaren naar zijn vrienden schreef.^{xlii}

Deze evolutie in Dorps denken biedt een mooi voorbeeld van de identiteitscrisis die verschillende intellectuelen in de eerste helft van de zestiende eeuw doormaakten: opgeleid in een scholastieke traditie en soms aangesteld op posities binnen dat traditionele kader (zoals Dorp, de Leuvense professor in de theologie), sympathiseren zij toch vaak met de humanistische roep om verandering. Het intellectueel streven en werk van Dorp – net zoals dat trouwens het geval is voor bepaalde overtuigingen van More – worden daarom allicht het best begrepen door de classificatie 'traditioneel-scholastiek' versus 'hervormingsgezind-humanistisch' op te geven en zijn denken te plaatsen in de zestiende-eeuwse realiteit van een clash tussen het oude en het nieuwe denken; een confrontatie die allicht veel minder zwart-wit was dan in de huidige literatuur dikwijls wordt gesteld.

ⁱ Deze bijdrage is gebaseerd op de notities die de auteurs schreven voor de catalogoog *Thomas More, de Nederlanden en de utopische traditie*, die onder redactie van D. Sacré, E. De Bom, D. Verbeke en G. Tournoy verschijnt in de reeks *Supplementa Humanistica Lovaniensia* (Leuven: Universitaire Pers, 2016).

ⁱⁱ Deze satire kende een zeker succes: een eerste druk in Parijs werd gevolgd door herdrukken in Sélestat, Leuven en Bazel. Cf. H. De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia. Texts and studies about Louvain humanists in the first half of the XVIth century: Erasmus, Vives, Dorpius, Clenardus, Goes, Moringus*, Humanistica Lovaniensia 4 (Leuven: Universitaire Pers, 1934), p. 208.

ⁱⁱⁱ E. Reusens, J. Wils en A. Schillings (eds.), *Matricule de l'Université de Louvain, 1425-1797* (Brussel: Paleis der Academiën, 1903-1967), 10 vols., vol. III, p. 228, n. 84: 'Martinus filius Bartholomei de Naeldwyck'.

^{iv} C. Geudens en S. Masolini, 'Teaching Aristotle at the Louvain Faculty of Arts, 1425-1500: General regulations and handwritten testimonies', *Rivista di filosofia neoscholastica* [te verschijnen].

^v D. Verbeke, 'Valla's Dialectic in Louvain: The *Oratio in laudem Aristotelis* (1510) of Maarten van Dorp', *Lias: Journal of Early Modern Intellectual Culture and its Sources* 39 (2012), p.143-162; en *idem*, 'Maarten van Dorp (1485-1525) and the teaching of logic at the University of Leuven', *Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies* 62 (2013), p. 225-246.

^{vi} De *Dialogus in quo Venus et Cupido omnes adhibent versutias ut Herculeum animi ancipitem in suam Militiam inuita Virtute perpellant*, verschenen te Leuven bij Dirk Martens.

^{vii} Hij was een van de drijvende krachten achter de *editio princeps* van Agricolas *De inventione dialectica* (gedrukt bij Dirk Martens in 1515), een handboek over dialectiek dat furore maakte in humanistische kringen. Voor de rol van Dorp bij de uitgaven van Agricola, zie L. Jardine, *Erasmus: man of letters. The construction of charisma in print* (Princeton: Princeton University Press, 1993), p. 83-98.

- viii C. Asso, 'Martin Dorp and Edward Lee', in: E. Rummel (ed.), *Biblical humanism and scholasticism in the Age of Erasmus*, Brill's Companions to the Christian Tradition 9 (Leiden – Boston: Brill, 2008), p. 167-196, aldaar p. 169; zie ook J. IJsewijn (ed.), *Martini Dorpii Naldiceni Orationes IV. Cum apologia et litteris adnexis* (Leipzig: Teubner, 1986), p. vii-viii.
- ix E. Rummel, *Erasmus and his catholic critics, 1515-1536*, Bibliotheca Humanistica et Reformatorica 45 (Nieuwkoop: De Graaf, 1989), 2 vols., vol. I, p. 10-13.
- x Zie bv. J. H. Bentley, *Humanists and Holy Writ: New Testament scholarship in the Renaissance* (Princeton: Princeton University Press, 1983); C. Christ-Von Wedel, *Erasmus of Rotterdam. Advocate of a new christianity* (Toronto: University of Toronto Press, 2013); U.G. Leinsle (vert. M.J. Miller), *Introduction to scholastic theology* (Washington: The Catholic University of America Press, 2010), p. 243 e.v.
- xi Gerard Morinck, *Dorpii Vita* (1526), uitgegeven in De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia* (o.c., noot 2), p. 257-281, in het bijzonder p. 264-265.
- xii De controverse tussen Dorp, Erasmus en More is meermaals bestudeerd. Zie onder meer U. Baumann, 'Dorp, Erasmus, More. Humanistische Aspecte einer literarischen Kontroverse', in H. Boverter (ed.), *Thomas-Morus-Gesellschaft. Jahrbuch 1982* (Düsseldorf: Tritsch Verlag, 1983), p. 141-159; S. Camporeale, 'Da Lorenzo Valla a Tommaso Moro. Lo statuto umanistico della teologia', *Memorie d'omnecane* 4 (1973), p. 9-102; S. Cooper, 'More and the Letter to Martin Dorp', *Moreana* 2 (1965), p. 37-44; M. Fleisher, *Radical reform and political persuasion in the life and writings of Thomas More* (Genève: Droz, 1973), p. 71-123; D. Kinney, 'More's Letter to Dorp: Remapping the Trivium', *Renaissance Quarterly* 34 (1981), p. 179-210; G. Marc'Hadour, 'Thomas More convertit Martin Dorp à l'humanisme érasmien', in A. Gerlo (ed.), *Thomas More 1477-1977. Colloque international tenu en novembre 1977* (Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980), p. 13-27; P. Mesnard, 'Humanisme et théologie dans la controverse entre Erasme et Dorpius', *Filosofia* 14 (1963), p. 885-900.
- xiii Zie P. S. Allen, H. M. Allen en H. W. Garrod (eds.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (Oxford: Clarendon, 1906-1958), 12 vols, vol. II, ep. 304.
- xiv C.H. Miller (ed.), *Moriae encomium, id est Stultitiae Laus*, Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami, vol. 4.3 (Amsterdam/Oxford: North Holland, 1979), p. 146-160.
- xv Dat wordt althans gesuggereerd door Camporeale, 'Da Lorenzo Valla a Tommaso Moro', p. 27 (o.c., noot 12).
- xvi P. S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (o.c., noot 14), vol. II, ep. 337.
- xvii *Iani Damiani Senensis ad Leonem X. Pont. Max. de expeditione in Turcas Elegeia, cum argutissimis doctissimorum uirorum epigrammatibus. [...] Erasmi Roterodami Epistola ad Leonem X. Pont. Max. de laudibus illius, et noua Hieronymianorum operum aeditione. [...] Eiusdem ad eximium sacrae Theologiae Doctorem Martinum Dorpium Hollandum Epistola Apologetica de suarum lucubrationum aeditione* (Basileae: Ioannes Frobenius, 1515).
- xviii *Contenta in hoc libro. D. Erasmi Roterodami sacrae Theologiae Professoris vndecunque doctissimi Enarratio in primum Psalmum Dauidicum, potissimum iuxta Tropologiam. Martini Dorpii itidem sacrae Theologiae Professoris ad eundem Epistola, de Moriae Encomio, deque noui testamenti ad Graecos codices emendatione. Erasmi ad Dorpium suos labores defendentis copiosa et plaena eloquentiae Apologia* (Louanij: Theodoricus Martinus Alustensis, 1515).
- xix Dit gegeven, samen met de vaststelling dat na het meningsverschil van 1515 Erasmus en Dorp weer op vriendschappelijke voet stonden – een unicum in de talloze controverses die Erasmus tijdens zijn leven heeft uitgevochten – heeft in de literatuur aanleiding gegeven tot de interpretatie van het dispuut als een *ludus litterarius*, een literair spel bedoeld om de humanistische zaak (en in het bijzonder Erasmus' ideeën over Bijbelstudie) grotere bekendheid te geven. Deze opvatting is voornamelijk verdedigd door L. Jardine, *Erasmus: man of letters* (o.c., noot 8), p. 111-122, maar is tevens te vinden in de meer recente literatuur (bv. C. Asso, 'Martin Dorp and Edward Lee' (o.c., noot 9), p. 168).
- xx P. S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (o.c., noot 14), vol. II, ep. 337, r. 413: 'Quid commercii Christo et Aristoteli?'.
 xxi *Cornelij Graphei Alustensis Carmen pastorale: in quo Hiesv Christi pastoris Opt. Max. describitur Natiuitas. Eiusdem Exprobatio in Diocletianum Caesarem pro diuo Pancratio; Gerardi Nouiomagi Satyrae octo ad verae Religionis cultores* (Louanii: Theodoricus Martinus Alustensis, 1515). De brief van Dorp aan Geldenhouwer is afgedrukt op fol. C ii v- C iii v.
- xxii P. S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (o.c., noot 14) vol. II, ep. 347.
- xxiii D. Kinney, *In defense of humanism: Letter to Martin Dorp; Letter to the University of Oxford; Letter to Edward Lee; Letter to a monk. With a new text and translation of 'Historia Richardi Tertii'*, The Complete Works of St. Thomas More 15 (New Haven: Yale University Press, 1986), p. 1-127.
- xxiv M. Gielis, *Scholastiek en Humanisme. De kritiek van de Leuvense theoloog Jacobus Latomus op de Erasmiaanse theologiehervorming* (Tilburg: Universitaire Pers, 1994), p. 56.
- xxv Zie bv. Kinney, 'Remapping the Trivium' (o.c., noot 13), p. 179-180.
- xxvi P. Mack, 'Valla's Dialectic in the North. A Commentary on Peter of Spain by Gerardus Listrius', *Vivarium* 21 (1983), p. 58-72; *idem*, 'Valla's Dialectic in the North 2. Further Commentaries', *Vivarium* 30 (1992), p. 256-275.

^{xxvii} *Thomae Mori, Angliae ornamenti eximii, lucubrationes, ab innumeris mendis repurgatae* (Basileae: apud Episcopium F., 1563).

^{xxviii} P. S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (o.c., noot 14), vol. IV, ep. 1106. Zie C. Fantazzi, 'Vives and the Pseudodialecticians', in E. Rummel (ed.), *Biblical humanism and scholasticism* (o.c., noot 9), p. 93-114, aldaar p. 111, over de verschillende wijzen waarop de woorden van More gelezen kunnen worden (hetzij als steun aan het adres van Vives, hetzij als blijk van irritatie).

^{xxix} W. François, 'Maarten van Dorp, the *Oratio Paulina* (1516/19), and the biblical-humanist voice among Louvain theologians', *Lias: Journal of Early Modern Intellectual Culture and its Sources* 39 (2012), p. 163-193.

^{xxx} De rede is uitgegeven door IJsewijn, *Martini Dorpii Naldiceni Orationes IV* (o.c., noot 9), p. 63-90.

^{xxxi} *Oratio in praelectionem epistolarum Divi Pauli: de laudibus Pauli, de literis sacris ediscendis, de eloquentia, de pernicie sophisticis, de sacrorum codicum ad graecos castigatione et linguarum peritia. Epistola Erasmi ad Dorpium* (Antverpiae: Michael Hillenius imprimebat, 1519).

^{xxxii} Over dit onderwerp, zie de studie van H. De Vocht, *History of the Foundation and Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, *Humanistica Lovaniensia* 10-13 (Leuven: Universitaire Pers, 1951-1955).

^{xxxiii} Deze apologie is uitgegeven door De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia* (o.c., noot 2), p. 75-93 en IJsewijn, *Martini Dorpii Naldiceni Orationes IV* (o.c., noot 9), p. 92-104.

^{xxxiv} P. S. Allen (ed.), *Opus Epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami* (o.c., noot 14), vol. I, ep. 182 en vol. III, ep. 637.

^{xxxv} Veit Amerbach aan Ulrich Zasius, 31 januari 1520: 'ut ingenii praestantia omnium disciplinarum est doctissimus, ita parum sibi constans, nunc bonas litteras amat, nunc odit, et in hiis asserendis elevandisque chameleonte mutabilior'. Geciteerd in De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia* (o.c., noot 2), p. 230.

^{xxxvi} Huldrych Zwingli aan Joachim Vadian, 19 juni 1520: 'Aiunt enim hominem esse cothurno versatiliorem: ita quibusdam omnis est angusta nimis gloria, nisi summi habeantur'. Geciteerd in De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia* (o.c., noot 2), p. 230.

^{xxxvii} Ook deze uitdrukking (vgl. noot 3) komt uit de *Adagia* van Erasmus (I.1.94).

^{xxxviii} Rummel, *Erasmus and his catholic critics* (o.c., noot 10), vol. I, p. 13: 'One is bound to feel sorry for Dorp – a rather pathetic figure, who was a humanist at heart but driven into the opposite camp by practical considerations.'

^{xxxix} A. Prévost, *Thomas More (1477-1535) et la crise de la pensée européenne* (Parijs: Marne, 1969), p. 131: 'Pour Van Dorp et ses collègues de Louvain, en effet, les humanistes ne sont que des grammairiens et des poètes, de petits 'rhétoriciens' qui n'ont rien à voir avec les philosophes et les théologiens.'

^{xl} J.H. Bentley, 'New testament scholarship at Louvain in the early sixteenth century', *Studies in Medieval and Renaissance History*, N.S., vol. 2 (1979), p. 53-79, aldaar op p. 54. Zie ook François, 'Maarten van Dorp' (o.c., noot 30), p. 163-193.

^{xli} Zie de editie in De Vocht, *Monumenta humanistica Lovaniensia* (o.c., noot 2), p. 257-281, i.h.b. p. 264-265.

^{xlii} Zie bv. twee brieven van Dorp aan de rechtsgeleerde Frans Cranevelt, van september 1523 en januari 1524, waar Dorp expliciet de lof zingt van het humanistisch-theologische programma. Beide brieven zijn uitgegeven in De Vocht, *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium 1522-1528. A collection of original letters, edited from the manuscripts and illustrated with notes and commentaries* (Leuven: Universitaire Pers, 1928), resp. nr. 74, p. 184-186 en nr. 85, p. 216-218.